

„Przyszedł mi z pomocą duch mądrości” (Mdr 7,7). Relacja między starotestamentową mądrością a działaniem Ducha Świętego

“A spirit of wisdom came to me” (Wis 7:7).

Relationship Between Old Testament Wisdom and the Activity of the Holy Spirit

MARCIN ZIELIŃSKI

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

donmjz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9965-2196

Streszczenie: Artykuł zajmuje się biblijnym wyrażeniem „duch mądrości” (por. Mdr 7,7) i bada jego relację do osoby Ducha Świętego, ostatecznie objawionego w Nowym Testamencie. Po krótkiej prezentacji relacji między duchem a mądrością w Starym Testamencie zostaną przeanalizowane niektóre aspekty działania mądrości na podstawie tekstów z Mdr 7-9, które będą następnie zestawione z wybranymi fragmentami z Nowego Testamentu, ukazującymi działanie Ducha Świętego. Artykuł prezentuje analogie i podobieństwa w działaniu tych dwóch rzeczywistości. Zarówno mądrość, jak i Duch Święty są ukazywani jako duchowy dar, który kieruje wyborami człowieka. Podkreśla się aspekt ich ciągłej obecności w życiu wierzącego, a także ścisły związek z radością i osiągnięciem życiowego spełnienia. Te analogie wydają się wynikać z duchowej natury obu rzeczywistości, pochodzenia z tego samego źródła – od Boga – oraz z kontekstu historycznego, w którym powstają – Księga Mądrości oraz teksty nowotestamentowe.

Słowa kluczowe: mądrość, Duch Święty, dar, obecność, radość

Abstract: The presented article deals with the biblical expression “spirit of Wisdom” (cf. Wis 7:7) and examines its relation to the figure of The Holy Spirit as revealed definitively in the New Testament. After a short presentation of the relation between spirit and wisdom in the Old Testament, we analyze some aspects of wisdom’s activity, based on the text of Wis 7-9, and then compare those characteristics with selected passages from the New Testament, showing the activity of the Holy Spirit. The article presents some analogies and similarities between these two realities, wisdom and the Holy Spirit. Both are depicted as a spiritual gift which guides people’s choices. The aspect of continuous presence is underlined, as well as the connection with joy and fulfillment of human life. These similarities seem to derive from the spiritual nature of both realities, their coming from the same source – from God, and from the historical contexts in which the book of Wisdom and the New Testament books were written.

Keywords: wisdom, Holy Spirit, gift, presence, joy

Wyrażenie „duch mądrości” jest metonimią, która odnosi się do biblijnej idei mądrości. W wielu tekstach Starego Testamentu to wyrażenie pojawia się jako synonim „ducha Bożego” i oznacza łaski, które Bóg zsyła wybranym ludziom (por. Iz 11,2; 1 Sm 10,6; Ez 37,14). W Mdr 7,7 podkreśla się działanie Boga jako dawcy mądrości oraz mądrościowy charakter Jego darów, które w tekście natchnionym, następującym

po tym wersecie, są zestawione z dobrami ziemskimi, aby wykazać wyższość mądrości. Autor Księgi Mądrości używa wyrażenia „duch mądrości” zamiast prostego „mądrość” dla podkreślenia duchowego charakteru tego daru oraz faktu przynależności mądrości do sfery boskiej. Ta rzeczywistość ducha kilka razy pojawia się w Księdze Mądrości: w w. 1,5 używa się wyrażenia „święty duch karność”, w 1,6 – „duch mądrości”, a w 9,17 pojawia się paralelne zestawienie „duch–mądrość”. Podkreślenie aspektu duchowego mądrości ukazuje ją jako rzeczywistość, która penetruje wewnątrz człowieka, daje siłę i łaskę, wewnątrznie przemienia (por. Lb 24,2; Ez 2,2; Iz 11,2-5). Fakt używania słowa „duch” może odsyłać do Ducha Świętego jako osoby, obecnego w Nowym Testamencie. Choć różnica między tymi dwiema rzeczywistościami jest oczywista (nie można mówić o osobowym charakterze mądrości w Starym Testamencie), wydaje się, że pewne aspekty działania mądrości odnoszą się również do działania Ducha Świętego. Ta analogia może się pojawiać, gdyż ostatecznie jest to działanie samego Boga.

W tym artykule zostaną przeanalizowane pokrótce wybrane zagadnienia związane z relacją między mądrością a Duchem Świętym. Po krótkiej prezentacji relacji między duchem a mądrością w Starym Testamencie (1) zostaną przedstawione kwestie związane z mądrością jako darem (2), jej rolą w kierowaniu życiem człowieka (3), jej obecnością w życiu wierzącego i nauczaniem przez nią (4) oraz radością, którą daje (5). W analizie tych tematów zostaną ukazane wybrane odniesienia do Nowego Testamentu, w których rysuje się podobieństwo działania mądrości i Ducha Świętego.

1. Duch a mądrość w Starym Testamencie

W Starym Testamencie nie objawia się osoba Ducha Świętego, a Jego wkroczenie na scenę historii zbawienia jest związane z czasami nowotestamentowymi. Pojawiają się jednak teksty, które używają słów רוח i πνεῦμα na opisanie działania Boga. Samo słowo hebrajskie רוח ma wiele znaczeń połączonych z polami semantycznymi „wiatr, duch, oddech, boska siła”. Znaczenia te często mogą się na siebie nakładać, gdyż sama natura opisywanych przez nie zjawisk nie jest łatwa do określenia. Stąd już w samym terminie רוח wyrażona jest tajemnicza siła, która wzbudza lęk, jest ze swej natury niewidzialna i tajemnicza, a jednocześnie ma w sobie transcendentną moc, która może realnie oddziaływać na widzialny świat i go przemieniać. To działanie odnosi się zarówno do rzeczywistości nieożywionej, jak i do świata ludzi¹. W czasie niewoli babilońskiej i w okresie powygnaniowym temat ducha pojawia się częściej

¹ Bartnicki, „Dary Ducha Świętego”, 171-172. Ideę Ducha w Starym Testamencie analizuje także: Wróbel, „Duch Boży”, 1577-1586.

w literaturze biblijnej, szczególnie w kontekście natchnienia Bożego, które zostaje ukazane z wielką wyrazistością nie tylko w literaturze prorockiej, ale także mądrościowej (Iz 59,21; Ez 2,2; Prz 1,23). Termin רִיחַ podkreśla także rzeczywistą obecność Boga w historii i jego aktywny wpływ na nią (Ps 51,12; 139,7; Za 4,6). W tym czasie zaczyna się także używać przymiotnika „święty” na określenie ducha Bożego (por. Ps 51,13; Iz 63,10). Z perspektywy chrześcijańskiej ważna jest obecność ducha Bożego w literaturze o charakterze apokaliptycznym, gdyż jego działanie to znak nowej ery, czas eschatologicznej przemiany i początek nowego stworzenia (Iz 44,3; 32,15). Ten duch nie tylko pozwoli wejść poszczególnym ludziom w bezpośrednią relację z Bogiem (Ez 36,26), ale na pewnym etapie stanie się darem dla całego narodu (Ez 39,29; Jl 3,1; Za 12,10). W literaturze mądrościowej, szczególnie tej powiązanej ze środowiskiem helleńskim, duch jako taki nie jest mocno eksponowany, gdyż jego rolę przejmuje mądrość. Samo wyrażenie „duch” odnosi się do mądrości jako duchowego daru (Syr 39,6; Mdr 9,17), a mądrość jest postrzegana jako ta, która daje dar prorocstwa (Mdr 7,27; Syr 24,46). Jest to możliwe ze względu na podobieństwo działania ducha i mądrości, wnioskujące z faktu, że siłą stojącą za tymi rzeczywistościami jest Bóg².

Zestawienie idei ducha i mądrości jest widoczne w jednym z najbardziej rozpoznawalnych tekstów mesjańskich w Starym Testamencie, czyli prorocztwie z Iz 11,1-10. Ten fragment był inspiracją do stworzenia listy darów Ducha Świętego, która przyjęła się w teologii katolickiej. W Iz 11,2 pojawia się odniesienie do ducha Jahwe, który niesie specyficzne dary. W tekście wylicza się ich sześć, ostatni z nich (יִרְאַתְךָ יְהוָה – Iz 11,2) jest powtórzony w 11,3 i inaczej przetłumaczony w LXX (πνεῦμα εὐσεβείας oraz πνεῦμα φόβου θεοῦ), w wersji łacińskiej (*spiritus pietatis* oraz *spiritus timoris Domini*) oraz w językach nowożytnych. Należy zauważyć, że dary z Księgi Izajasza w czterech przypadkach na sześć dotyczą zdolności intelektualnych i poznawczych, które są specyficzne dla tradycji mądrościowej. Mądrość (חָכְמָה) pojawia się w Księdze Przysłów 38 razy (na 915 wersów), w Księdze Koheleta 25 (na 222 wersy), a w Księdze Hioba 18 (na 1070 wersów). Podobnie hebrajski termin „rada” (עֵצָה) występuje 8 razy w Księdze Izajasza, 5 razy w Księdze Przysłów oraz 3 razy w Księdze Hioba. Również „wiedza” (דַּעַת) jest słowem charakterystycznym dla literatury sapiencjalnej (w Księdze Przysłów pojawia się 39 razy, a w Księdze Hioba 10 razy). Podobnie w wersji greckiej słowo σοφία dominuje w tekstach mądrościowych. Najczęściej, bo aż 52 razy, pojawia się w Księdze Syracha, 43 razy w Księdze Przysłów, 30 w Księdze Mądrości – a 25 w Księdze Koheleta. W Nowym Testamencie najczęściej pojawia się w Pierwszym Liście do Koryntian – 15 razy. Patrząc na słownictwo użyte w Iz 11,1-10 dostrzega się więc słowa typowe dla literatury mądrościowej oraz łącznie idei ducha i mądrości.

² Nicholson, „Holy Spirit”, 261-261; Kondracki, „Duch i Mądrość”, 47.

Ta krótka i sumaryczna analiza pokazuje, że związek między duchem a Bożą mądrością pojawia się na kartach Starego Testamentu wielokrotnie (Wj 31,3; 35,31; Lb 11,16-17; Iz 42,1-4) i jest obecny w literaturze mądrościowej, która rozwija się w późnym judaizmie (Mdr 7,22-8,1; 1QH 9), a także w tekstach Filona z Aleksandrii (*Leg. All.* 1,42; *Gig.* 22-24). Wydaje się, że z tej tradycji św. Paweł przejął także ideę Ducha jako mocy pochodzącej od Boga, który jest dawcą życia (Rdz 6,3; Hi 32,8; Ez 37,4-11)³.

To zestawienie skłania do refleksji nad relacją między duchem mądrości a Duchem Świętym. W Nowym Testamencie rola Ducha Świętego na pewno nie ogranicza się do przekazywania mądrości. Czy można o Nim mówić, że jest Bożą mądrością i działa jak starotestamentowa mądrość? Analiza krótkich tekstów z drugiej części Księgi Mądrości (rozdz. 7-9) pozwoli doszukać się pewnych analogii w przedstawianiu mądrości i Ducha Świętego.

2. Dar od Boga otrzymany dzięki modlitwie

Dar mądrości w ujęciu Księgi Mądrości to nie tylko wiedza o charakterze naukowym, związana z podróżowaniem, gromadzeniem doświadczeń czy refleksją nad faktami. Wówczas jej zdobycie leżałoby w granicach ludzkich możliwości. W tradycji mądrościowej aspekt wiedzy i umiejętności jest obecny. Ta wiedza, rozumiana jako znajomość przyrody, geografii, natury człowieka czy astronomii, jest wspominana w Księdze Mądrości i w ujęciu autora natchnionego stanowi również dar Boga, czyniąc z Salomona postać podobną do filozofów greckich, posiadających głęboką wiedzę na temat świata⁴. Jako ilustrację tego typu myślenia można podać Mdr 7,17-21: „On mi dał bezbłędną znajomość rzeczy: poznać budowę świata i siły żywiołów, początek i kres, i środek czasów, przemienność przesilen słońca i następstwa pór, obroty roczne i układy gwiazd, naturę zwierząt i popędy bestii, moce duchów i myślenie ludzkie, różnorodność roślin i siły korzeni. Poznałem i to, co zakryte, i to, co jest jawne, pouczyła mnie bowiem Mądrość”.

Ważna jest nie tylko wiedza, ale również nieustanny rozwój całego człowieka. Pod wpływem myśli greckiej pojawia się w literaturze mądrościowej zachęta do nieustannego praktykowania mądrości oraz ćwiczenia się w cnotach, które ze swej natury wymagają treningu duchowego. W Mdr 8,18 użyty został termin συγγυμνασία, który generalnie oznacza „wspólne ćwiczenie”, tak w sensie fizycznym, jak i w znaczeniu doskonalenia warsztatu i rozwoju umiejętności zawodowych. Wyrażenie po-

³ Paige, „Holy Spirit”, 405. Temat relacji między pneumatologią św. Pawła a Księgą Mądrości analizuje także: Kowalski, „Stoicka *pneuma*”, 436-438.

⁴ Vilchez Líndez, *Sapienza*, 290.

jawia się tylko raz w całej Septuagincie i wzięwszy pod uwagę fakt, że termin jest bardzo wyszukany i rzadko stosowany, należy zapytać o jego pochodzenie. Giuseppe Scarpat w swoim komentarzu sugeruje, że jest to wyraz zaczerpnięty z filozofii stoickiej, która w czasie powstawania Księgi Mądrości była niezwykle popularna⁵. Teksty stoickie mówią, że cnota jest sztuką związaną z ciągłym jej konsolidowaniem w nieustannym ćwiczeniu się. Podkreśla się także, że cnota wymaga ciągłego udoskonalania, podążania za wskazaniem rozumu (SVF III,51,19-23).

Dary, które oferuje mądrość, wymagają więc ciągłego praktykowania i z tego powodu ludzki wysiłek jest istotny. Warto jednak zauważyć, że mądrość w istocie ofiaruje swoje dary uczniom, a niektóre przymioty człowieka są tylko i wyłącznie jej zasługą. W Mdr 7,7 pojawiają się wyrażenia φρόνησις oraz πνεῦμα σοφίας, które podkreślają, że mądrość jest źródłem praktycznej inteligencji. Wyrażenie φρόνησις odnosi się do wiedzy teoretycznej, ale to także praktyczna umiejętność podejmowania decyzji moralnych, wyborów życiowych zgodnych z wyznawanymi wartościami. Mądrość oferuje więc nie tylko wiedzę teoretyczną, ale także wiedzę praktyczną, którą należy nieustannie rozwijać, oraz umiejętność podejmowania trafnych decyzji⁶. Tu należy zauważyć związek z historią Salomona, która jest istotnym tłem dla Mdr 7-9. Dar, o który prosi Salomon, ma wymiar praktyczny, związany z rozsądzaniem spraw sądowych. Tekst LXX w 1 Krl 3,12 używa na określenie daru Boga wyrażenia καρδίας φρονίμην. Przymiotnik φρόνιμος podkreśla praktyczny wymiar inteligencji Salomona, związanej z umiejętnością sądenia spraw sądowych i rozstrzygania sporów. Tu warto zauważyć istotną różnicę między światem żydowskim a greckim: mądrość u Greków to przede wszystkim efekt pracy, studium, medytacji, ćwiczenia, tego, co Grecy określali czasownikiem προκόπτω – „iść do przodu, czynić postępy, doskonalić się, ulepszać”⁷. U Żydów taka mądrość jest zawsze najpierw darem Boga, który potem należy umiejętnie rozwijać.

W Mdr 7,7 podkreśla się darmowość daru: „Dlatego się modliłem i dano mi zrozumienie, przyzywałem, i przyszedł mi z pomocą duch mądrości”. Werset składa się z dwóch stychów: w pierwszym występuje φρόνησις, a w drugim, wyjaśniającym i precyzującym pierwszy, pojawia się termin „duch mądrości” (πνεῦμα σοφίας), który nie występuje w grece pozabiblijnej. Biorąc pod uwagę 1 Krl 5,9, można stwierdzić, że termin filozoficzny jest doprecyzowany przez wyrażenie o charakterze mocno biblijnym. Także wyrażenia εὐχομαι oraz ἐπικαλέω zostały zestawione na zasadzie uzupełnienia: najpierw modlitwa o zrozumienie, potem prośba, z naciskiem, o otrzymanie ducha mądrości. W tej modlitwie ważne jest doświadczenie własnej niemocy, która jest punktem wyjścia w modlitwie o mądrość. Choć w starożytności modlitwa do bogów była przez niektórych uważana za nieskuteczną, bo w żaden sposób nie za-

⁵ Scarpat, *Sapienza II*, 164.

⁶ Kondracki, „Duch i Mądrość”, 55-56.

⁷ W takim sensie pojawia się u Filona z Aleksandrii: *Post.* 78; *Agr.* 159.

chęcała ich do działania⁸, stoicy ją praktykowali, aby odkrywać i wcielać w życie odwieczne prawa ustanowione na początku. Grecy i Rzymianie generalnie modlili się o zdrowie i powodzenie, co dziś mogłoby znaleźć swoje odbicie w popularnym angielskim powiedzeniu „health and wealth”. Autor natchniony, nawet jeśli jest żydem zhellenizowanym, ma doświadczenie Boga obecnego w historii, Boga, który słucha modlitw, i dlatego modli się przekonany o skuteczności zanoszonych prośb.

W Księdze Mądrości modlitwa jest przedstawiana jako konieczny środek do otrzymania Bożych darów. W centrum księgi znajduje się rozdz. 9, będący jej sercem. Rozpoczyna się od gramatycznej formy wołacza („Boże” – 9,1), który jest zwróceniem się do Boga pełnego łaskawości i ciągle działającego w historii zbawienia. W modlitwie można wyodrębnić trzy sekcje (1-6; 7-12; 13-18) oraz trzy odpowiadające sobie w strukturze wersety: w. 4 („dajże mi mądrość”, δός μοι), w.10 („Wyślij ją z niebios świętych, zeslij od tronu swej chwały”, ἐξαπόστειλον αὐτήν ἐξ ἁγίων οὐρανῶν καὶ ἀπὸ θρόνου δόξης σου πέμψον αὐτήν) oraz w. 17 („gdyś nie dał mądrości, nie zesłał z wysoka Świętego Ducha swego” – εἰ μὴ σὺ ἔδωκας σοφίαν καὶ ἔπεμψας τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ἀπὸ ὑψίστων). Interpretując tę strukturę można stwierdzić, że Mdr 9,10 to centralna prośba, która jest wzmocniona przez w. 4 i 17⁹. Sama modlitwa podkreśla dwa aspekty: mądrość jest darem, odpowiedzią Boga na prośbę wyrażoną w modlitwie. Następnie stwierdza się, że mądrość nie jest rzeczywistością ziemską, ale pochodzi z góry (tzn. od Boga) i dlatego nie jest możliwa do zdobycia przy użyciu tylko ludzkich sił.

Zestawiając te rozważania z księgami nowotestamentowymi, można zauważyć, że pojawiają się tam teksty, w których Duch Święty jest określany jako dar. W Łk 11,13 czytamy: „Jeśli więc wy, choć źli jesteście, umiecie dawać dobre dary swoim dzieciom, to o ileż bardziej Ojciec z nieba udzieli Ducha Świętego tym, którzy Go proszą”. Duch Święty jest określany tutaj jako dar oraz efekt zanoszonej modlitwy. Z perspektywy popaschalnej dar Ducha Świętego jest największym, jakiego Bóg może udzielić. Jest podstawową odpowiedzią Boga na modlitwę wierzącego. John Nolland zauważa, że w Ewangelii Łukaszej „Duch Boży” jawi się jako największy dar Boga dla uczniów, odpowiednik królestwa Bożego¹⁰. W Rz 5,5 św. Paweł pisze: „A nadzieja zawieść nie może, ponieważ miłość Boża rozlana jest w sercach naszych przez (διά) Ducha Świętego, który został nam dany”. Przyimek διά sugeruje, że Duch jest nie tylko instrumentem, ale również protagonistą, darem samym w sobie, bez identyfikowania go tylko i wyłącznie z Bożą miłością¹¹. Mówienie o Duchu jako danym albo darze jest już ugruntowane na płaszczyźnie terminologii, gdyż nieustannie w tym kontekście pojawia się czasownik διδόναι, „dawać” (por. Łk 11,13; Dz 5,32; 8,18; 11,17; 15,8;

⁸ Seneka twierdził w jednym ze swych dzieł: „non movent divos preces” (*Phaerd.* 1242).

⁹ Taki schemat modlitwy jest znany także w starożytności, zwykle rozpoczyna się wołaczem, często z powtórzeniem prośby w sposób synonimiczny. Zob. Gilbert, *La preghiera di Salomone* I, 114.

¹⁰ Nolland, *Luke 9:21-18:34*, 631.

¹¹ Dunn, *Romans 1-8*, 253.

1 Tes 4,8). Z kolei wyrażenie ἡ δωρεὰ τοῦ θεοῦ, „dar Boży” staje się wręcz wyrażeniem technicznym na opisanie Ducha Świętego (por. J 4,10; Dz 2,38; 8,20; 10,45; 11,17; Ef 4,7; Hbr 6,4)¹².

3. Kieruje życiem człowieka i daje zrozumienie

W starożytnych modlitwach pojawia się często prośba do bóstwa o kierowanie losem. Dobrym przykładem może być modlitwa stoickiego filozofa Kleanta do Zeusa, w której wychwala potęgę bóstwa i określa rolę mądrości w kierowaniu światem oraz ludzkimi i boskimi wyborami¹³. W Księdze Mądrości figura mądrości jest postrzegana jako rzeczywistość, który nie tylko niesie dary, ale także pozwala nimi zarządzać tak, aby nigdy nie obróciły się przeciw człowiekowi. Posiadanie mądrości jest konieczne, aby dobrze wykorzystać takie dary, jak bogactwo czy zdrowie. Choć dary te mogą wydawać się pozytywne i bardzo pożądane, to złe posługiwanie się nimi może przynieść negatywne skutki. W tekście pojawia się czasownik ἡγεομαι – słowo kluczowe, bo sugeruje, że tylko wtedy można cieszyć się dobrami, gdy odpowiedni doradca pomoże ich roztropnie używać. Giuseppe Scarpat uważa to zdanie za inspirowane myślą Platona, który mówił, że prawda musi oświecać wszystkich ludzi w wyborze dóbr i korzystaniu z nich¹⁴. Obraz mądrości kierującej czynami człowieka podkreśla, że działanie mądrości powiększa znaczenie i użyteczność darów. Z kolei brak mądrości i rozsądku w używaniu dóbr czyni szkodliwymi nawet dary z natury pozytywne.

Przenosząc się na płaszczyznę Nowego Testamentu, warto zauważyć, że sam Duch postrzegany jest jako dar, który pomaga też mądrze korzystać z innych darów. W Rz 8,14 św. Paweł pisze: „Albowiem wszyscy ci, których prowadzi Duch Boży, są synami Bożymi”. Czasownik ἡγω pojawia się w Księdze Mądrości dwukrotnie w kontekście oblubieńczej wręcz relacji z mądrością (8,2.9), która powinna charakteryzować każdego miłośnika mądrości¹⁵. Sens tego słowa w grece odnosi się do idei prowadzenia, kierowania, figuratywnie może oznaczać także: „edukować, formować”. W kontekście pogańskich wierzeń to termin techniczny, opisujący działanie bóstw, które kierują życiem i wyborami człowieka. Paweł Apostoł odnosi to słowo do inspiracji pochodzącej od Ducha Świętego, która prowadzi poszczególne jednostki i całą wspólnotę ku Bogu¹⁶. Mimo różnych czasowników używanych do opisanie tej idei (w Księdze Mądrości pojawia się ἡγεομαι) schemat działania pozostaje ten

¹² Dunn, *Romans* 1-8, 254.

¹³ SVF I, 236,35; 241,1; Engel, *Weisheit*, 145-147.

¹⁴ Scarpat, *Sapienza* II, 105.

¹⁵ Sisti, *Sapienza*, 230, 235; Ponizy, *Księga Mądrości*, 278.

¹⁶ Jewett, *Romans*, 495.

sam: Duch-mądrość prowadzi ucznia, aby poprzez wybory i sposób życia, zasłużył na miano mądrego – dziecka Bożego.

Idea prowadzenia może odnosić się także do pomocy w codziennych sytuacjach: mądrość czyni Salomona mówcą, prawodawcą i mędrce, bez jej pomocy nie byłby w stanie wypełniać swej misji. Podobnie Duch Święty w odniesieniu do ucznia pełni rolę tego, który poucza i prowadzi. W Łk 12,12 to prowadzenie dotyczy momentu cierpienia i próby: „[...] bo Duch Święty pouczy was w tej właśnie godzinie, co należy powiedzieć”. Z kolei św. Jan mówi o Duchu, który posłany przez Jezusa, będzie prowadził uczniów do pełnej prawdy (por. J 16,13: „On, Duch Prawdy, doprowadzi was do całej prawdy”). W 1 Kor 2,10-12 Duch Święty jest opisany jako jedyna rzeczywistość zdolna przekazać ludziom myśli i pragnienia Boga. Jego przebywanie przy Bogu i przenikanie całej rzeczywistości oraz komunikowanie z wiernymi przypomina funkcję mądrości w Mdr 9¹⁷.

4. Obecna w życiu człowieka i nauczająca

Idea obecności mądrości podkreśla jej autentyczny udział w codziennym życiu człowieka. Rodzi się jednakże pytanie o naturę tej obecności i naturę samej mądrości. Maurice Gilbert traktuje ją jako literacką personifikację Bożej woli, która ukazuje konkretne działanie Bożej mocy w historii. W swoim opracowaniu preferuje nie używać terminu „hipostaza”, który rozwinął się nieco później w teologii. Sam sugeruje ukazanie mądrości jako „obecności” Boga w świecie ludzi, szczególnie aktywnej i troskliwej wobec sprawiedliwych¹⁸. Tak rozumiana mądrość ma w sobie elementy nowotestamentowej teologii łaski.

Obecność mądrości pozwala Salomonowi cieszyć się nią jako Bożym darem, doświadczać jej bliskości nie tylko w momentach związanych z kierowaniem państwem, ale także w chwilach odpoczynku. Takie ujęcie, w duchu mocno personalistycznym, kładzie nacisk na sam fakt obecności, a nie tylko wymiernych korzyści płynących z jej posiadania. Niektóre wyrażenia z Mdr 8,16.18-21 potwierdzają, że tylko we wspólnym przebywaniu i doświadczeniu obecności pojawia się doświadczenie prawdziwej radości¹⁹.

Sama idea obecności w kontekście nauczania i prowadzenia uczniów narodziła się w starożytności. Proces nauczania polegał na naśladowaniu, podpatrywaniu mistrza oraz nieustannym byciu z nim. Nauka obejmowała praktycznie każdy aspekt życia, a wychowanek uczył się nawet sposobu mówienia i poruszania się mistrza, sta-

¹⁷ Paige, „Holy Spirit”, 405.

¹⁸ Gilbert, „Lo spirito”, 120; por. Priotto, *Pasqua*, 130-131; Larcher, *Études*, 399.

¹⁹ Zieliński, „Mądrość jako źródło radości”, 875-876.

jąc się jego wierną kopią. W Ewangelii św. Marka obraz nauczyciela (διδάσκαλος) oraz ucznia (μαθητής) pojawia się w opisie powołania do bycia z mistrzem jako podstawowego zadania dla apostołów²⁰. W literaturze rabinicznej można znaleźć przykłady ciągłego obcowania uczniów z mistrzem oraz podpatrywania go przez wychowanków. W kontekście obecności warto zauważyć, że Ksenofont używa na określenie uczniów bardzo charakterystycznego terminu συνόντες („ci, którzy przebywają z nim”)²¹. To nazewnictwo określa doświadczenie obecności mistrza – nauczyciela jako fundamentalne i jest aplikowane także do idei mądrości (por. Mdr 9,10 – ἵνα συμπαροῦσά μοι, „by przy mnie będąc”).

Odwołując się do Nowego Testamentu można dostrzec ideę ciągłej obecności Ducha Świętego. W niektórych tekstach Jego obecność łączy się ze wskazaniem pochodzenia tego Ducha, ma charakter pedagogiczny i wychowawczy. Jezus powołuje uczniów, aby z nim byli i w ten sposób mogli realizować swoje powołanie bycia uczniem i apostołem (ἵνα ὦσιν μετ’ αὐτοῦ – Mk 3,14). Samo wyrażenie podkreśla konieczność fizycznej obecności blisko Jezusa jako warunek bycia uczniem teraz oraz w kontekście przyszłego apostołatu²². O trwałej obecności Ducha Świętego pisze św. Łukasz w swojej Ewangelii (2,25). Wydaje się, że w odróżnieniu od Elżbiety czy Zachariasza, Symeon cieszy się nieustannym doświadczeniem tej obecności, która gwarantowała także wypełnienie się Bożych obietnic²³. Jezus również mówi o nieustannym doświadczeniu obecności Ducha, poczynawszy od doświadczenia epifanii nad Jordanem (Łk 4,18); przywołuje tekst z Księgi Izajasza, odnosząc go do siebie jako doświadczonego obecności Ducha. Emblematiczny jest tu tekst z J 14,26, w którym Duch Święty jest wprost określany jako nauczyciel pozwalający uchwycić głębię Bożego objawienia przyniesionego przez Chrystusa²⁴. W tym tekście jak w soczewce skupiają się wszystkie idee analizowane w artykule: idea daru, prowadzenia, nauczania i obecności.

5. Dawca radości

Temat radości pojawia się często w literaturze mądrościowej. Nie jest to radość kultyczna, powiązana z liturgią (to częsty motyw radości w Starym Testamencie, por. Pwt 12,18; Ps 42,5; 1 Krl 1,45; Ne 12,43), lecz wynika z właściwych wyborów życiowych oraz doświadczenia łaski. Interesującym przykładem może być Kohelet, postrzegany generalnie jako sceptyk i pesymista, który mówi o radości relatywnie

²⁰ Collins – Attridge, *Mark*, 215.

²¹ Xenofon, *Mem.* 1.1.8; por. Plato, *Ap.* 25e.

²² Guelich, *Mark 1-8*:26, 158.

²³ Nolland, *Luke 1:1-9:20*, 119.

²⁴ Beasley-Murray, *John*, 261.

często. Podkreśla, że radość jest darem Boga (używa tu terminu tłumaczonego w innych tekstach jako „dział”, czyli odniesienie do połaci Ziemi Świętej, którą otrzymało każde pokolenie i rodzina) i dotyczy codziennego życia. W Księdze Koheleta znajduje się łącznie siedem tekstów mówiących o radości, tworzących liczbę doskonałą, co podkreśla wagę tematu²⁵. Kwestia radości i – szerzej ludzkiego szczęścia i spełnienia jest istotna w kontekście hellenizmu, który poświęca dużo uwagi rozważaniu nad dobrym życiem i wyborami niosącymi spełnienie i radość. Hellenizm jako filozofia stawiał sobie podstawowe pytanie: Co czynić, aby być szczęśliwym, aby ludzkie życie miało sens i było spełnione? Echo tego pytania pojawia już w Księdze Koheleta: „A któż to wie, co w życiu dobre dla człowieka, według liczby marnych dni jego życia, które jakby cień przemijają?” (6,12). Dawniej odpowiedź na to pytanie była oczywista: należało przestrzegać prawa Bożego. Literatura mądrościowa, która stawia wiele odważnych pytań, podnosi tutaj kwestię, która pojawia się także w filozofii helleńskiej i wzywa do refleksji nad sensem życia i sposobem jego przeżywania.

Wspomnienie radości pojawia się w Księdze Mądrości w precyzyjnym kontekście. Powodem radości jest obecność mądrości, przebywanie z nią w sposób niezwykle przyjacielski, wręcz oblubieniczny przez całe życie (wspólny odpoczynek, obecność, które niosą radość – Mdr 8,16). Ponadto radość wypływa w fakt, że mądrość kieruje mądrym wykorzystywaniem materialnych i duchowych darów, bez niej obracają się one przeciw posiadającemu je (Mdr 7,12). Kolejny aspekt to pouczanie i korygowanie, które pojawia się w Mdr 8,9. Błędy i złe wybory powodują smutek, natomiast rolą mądrości jest dobrze doradzać, a w przypadku błędu pouczyć i pomóc wyjść z sytuacji błędu i grzechu. Takie jest znaczenie wyrażenia *παράνεσις* w 8,9, które jest zwykle tłumaczone jako „pocieszenie”, począwszy od najstarszych wersji, podczas gdy jego etymologiczne znaczenie, dobrze pasujące do kontekstu, to „pouczenie, napomnienie, zachęta”²⁶.

W tekstach Nowego Testamentu istnieje relacja pomiędzy radością a obecnością Ducha Świętego. W 1 Tes 1,6 można przeczytać: „A wy, przyjmując słowo pośród wielkiego ucisku, z radością Ducha Świętego, staliście się naśladowcami naszymi i Pana”. W czasach apostołskich doświadczanie radości, nawet w kontekście prześladowań, było charakterystyczne dla pierwszych chrześcijan i było udzielane wierzącym przez Ducha Świętego (por. Gal 5,22, gdzie radość jest wymieniana wśród owoców Ducha na drugim miejscu, tuż po miłości). W wielu tekstach Nowego Testamentu pojawia się także związek między radością a działaniem Ducha Świętego, którego sama obecność już daje uczniom doświadczanie radości (por. Łk 10,21; Dz 13,52; Rz 14,17; 15,13; Gal 5,22; 1 Tes 1,6)²⁷. W Dz 13,52 motyw radości i obecność Ducha Świętego łączą się wręcz organicznie: „A uczniowie byli pełni wesela i Ducha Świętego”. Owo

²⁵ Mazzinghi, *Ho cercato*, 399-408.

²⁶ Scarpat, *Sapienza II*, 153-157; Mazzinghi, *Weisheit*, 139-140.

²⁷ Malherbe, *The Letters to the Thessalonians*, 115.

napętnienie Duchem Świętym i radością jest zestawione na zasadzie kontrastu z obrazem żydów napętnionych zazdrością (por. Dz 13,45)²⁸. Ważna jest tu interpretacja wyrażenia ἐπληροῦντο χαρὰς καὶ πνεύματος ἁγίου. Podczas gdy w Gal 5,22 radość jest opisywana jako dar Ducha Świętego, tu może być związana z faktem posiadania Ducha. Jego obecność i aktywność napętnia wierzących radością, a w literaturze mądrościowej to marker dobrego postępowania i zażyłości z mądrością. W podobnym duchu wypowiada się filozofia stoicka. W SFV III, 136 czytamy, że złe postępowanie powinno być traktowane jako działanie niemądre. Do takich stanów zalicza się między innymi generalne doświadczanie smutku, gdyż jest to postępowanie nierozumne lub związane z takim działaniem, swoista antyteza mądrości. Wśród przykładów postępowania rozumnego stoicy wymieniają nie tylko posiadanie mądrości (σωφρονεῖν), ale także bycie radosnym (tu pojawia się czasownik χαίρειν oraz εὐφραίνεσθαι jako nieodłącznie powiązane z mądrością). Podobne powiązanie radości i Ducha Świętego znajdujemy w Rz 14,17, gdzie czytamy: „Bo królestwo Boże – to nie sprawa tego, co się je i pije, ale to sprawiedliwość, pokój i radość w Duchu Świętym”. Owa sprawiedliwość, pokój i radość opisują nowy styl życia chrześcijan, gdzie doświadczanie łaski i miłości pozwala pokonać problemy społeczne wspólnoty. Patrząc na podobny tekst z 1 Tes 1,6 można wnioskować, że wyrażenie „w Duchu Świętym” odnosi się nie do całego wyrażenia, ale szczególnie do radości jako specjalnego daru Ducha Świętego²⁹.

Podsumowanie

Reasumując, należy stwierdzić, że między starotestamentową mądrością a Duchem Świętym nie ma prostej kontynuacji, gdyż Duch Święty to nowa rzeczywistość osobowa, która jest tylko zapowiadana w Starym Testamencie przez figury i obrazy. Pojawiają się jednak pewne analogie między tymi dwiema rzeczywistościami, które wynikają z faktu duchowej natury mądrości oraz Ducha. Nie wyczerpują one pola działania Ducha Świętego i przede wszystkim nie opisują Go jako realnej osoby. Te podstawowe, wyodrębnione na podstawie analizy wybranych tekstów, podobieństwa to pochodzenie od Boga i powiązanie otrzymania ich z modlitwą. Podkreśla się, że obie rzeczywistości są darem, który pomaga kierować życiem, poucza i oświeca. Ważny jest także aspekt ich nieustannej obecności przy wierzącym oraz element radości, który ta obecność niesie. Istnienie tych analogii może się wiązać z faktem, że okres, w którym następuje objawienie się Ducha Świętego, jest mocno związany z poszukiwaniem mądrości tak na polu teologiczno-biblijnym, jak i filozoficznym.

²⁸ Pervo – Attridge, *Acts*, 344.

²⁹ Jewett – Kotansky – Epp, *Romans*, 863.

Okres hellenizmu charakteryzuje się analizą mądrościową świata i stąd też Duch – Pneuma w naturalny sposób mógł się łączyć z wszechobecną ideą mądrości, która kształtowała ówczesną mentalność.

Bibliografia

- von Armin, J. (red.), *Stoicorum Veterum Fragmenta* (Leipzig: Teubner 1903-1905) I-III.
- Bartnicki, R., „Dary Ducha Świętego w świetle tekstów biblijnych”, *Warszawskie Studia Teologiczne* 19 (2006) 171-184.
- Beasley-Murray, G.R., *John*, wyd. 2 (Word Biblical Commentary 36; Nashville, TN: Nelson 1999).
- Collins, A.Y. – Attridge, H.W., *Mark. A Commentary on the Gospel of Mark* (Hermeneia; Minneapolis, MN: Fortress 2007).
- Dunn, J.D.G., *Romans 1–8* (Word Biblical Commentary 38A; Dallas, TX: Word Books 1988).
- Dunn, J.D.G., *Romans 9–16* (Word Biblical Commentary 38B; Dallas, TX: Word Books 1988).
- Engel, H., *Das Buch der Weisheit* (Neuer Stuttgarter Kommentar. Altes Testament 16; Stuttgart: Katholisches Bibelwerk 1998).
- Gilbert, M., „La preghiera di Salomone per ottenere la sapienza (Sap 9)”, *La Sapienza di Salomone* (red. M. Gilbert) (Bibbia e preghiera 22; Roma: ADP 1995) I, 113-120.
- Guelich, R.A., *Mark 1-8:26* (Word Biblical Commentary 34A; Dallas, TX: Word Books 1989, 2001).
- Guelich, R.A., *Mark 8:27-16:20* (Word Biblical Commentary 34B; Dallas, TX: Word Books 1989, 2001).
- Jewett, R. – Kotansky, R.D. – Epp, E.J., *Romans. A Commentary* (Hermeneia; Minneapolis, MN: Fortress 2006).
- Jewett, R., *Romans. A Commentary on the Book of Romans* (Hermeneia; Minneapolis, MN: Fortress 2007).
- Kondracki, A., „Duch i Mądrość w Księdze Mądrości”, *Roczniki Teologiczne* 46/1 (1999) 45-61.
- Kowalski, M., „Stoicka *pneuma* a Pawłowa koncepcja Ducha w Rz 8. Cz.1: Argumentacja Rz 8 i przegląd badań nad stoicką *pneumę* u Pawła”, *Biblical Annals* 8/3 (2018) 421-456.
- Larcher, C., *Études sur le Livre de la Sagesse* (Études bibliques; Paris: Gabalda 1969).
- Larcher, C., *Le Livre de la Sagesse, ou, La Sagesse de Salomon* (Études bibliques. Nouvelle série; Paris: Gabalda 1983-1985) I-III.
- Malherbe, A.J., *The Letters to the Thessalonians: A New Translation With Introduction and Commentary* (Anchor Bible 32B; New York: Doubleday 2000).
- Mazzeinghi, L., *Ho cercato e ho esplorato. Studi su Kohelet*, wyd. 2 (Biblica; Bologna: EDB 2009).
- Mazzeinghi, L., *Weisheit* (Internationaler Exegetischer Kommentar zum Alten Testament; Stuttgart: Kohlhammer 2018).
- Nicholson, O., „Holy Spirit”, *The Anchor Yale Bible Dictionary* (red. D.N. Freedman) (New York: Doubleday 1996) III, 26-280.
- Nolland, J., *Luke 1:1-9:20* (Word Biblical Commentary 35A; Dallas, TX: Word Books 1989).
- Nolland, J., *Luke 9:21-18:34* (Word Biblical Commentary 35B; Dallas, TX: Word Books 1993).

- Paige, T., „Holy Spirit”, *Dictionary of Paul and His Letters* (red. G.F. Hawthorne – R.P. Martin–D.G.Reid) (Downers Grove, IL: Inter Varsity 1993) 404-413.
- Pervo, R.I. – Attridge, H.W., *Acts. A Commentary* (Hermeneia; Minneapolis, MN: Fortress 2009).
- Poniży, B., *Księga Mądrości. Wstęp. Przekład z oryginału. Komentarz* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament 20; Częstochowa: Edycja Świętego Pawła 2012).
- Priotto, M., *La prima Pasqua in Sap 18,5-25. Rilettura e attualizzazione* (Supplementi alla Rivista Biblica 15; Bologna: EDB 1987).
- Scarpat, G., *Libro della Sapienza. Testo, traduzione, introduzione e commento* (Brescia: Paideia 1989-1999) I-III.
- Sisti, A., *Il Libro della Sapienza. Introduzione, versione, commento* (Assisi: Porziuncola 1992).
- Vílchez Líndez, J., *Sapienza. Traduzione e commento* (Commenti biblici; Roma: Borla 1990).
- Wróbel, M.S., „Duch Boży w Starym Przymierzu”, *Więcej szczęścia jest w dawaniu aniżeli w braniu. Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Waldemara Chrostowskiego w 60. rocznicę urodzin* (red. B. Strzałkowska) (Ad Multos Annos 15; Warszawa: Stowarzyszenie Biblistów Polskich 2011) 1577-1586.
- Zieliński, M., „Boża miłość w procesie karcenia grzeszników w Mdr 11,21–12,2”, *Verbum Vitae* 18 (2010) 61-78.
- Zieliński, M., „Mądrość jako źródło radości w Księdze Mądrości 7,7-12”, *Gloriam praecedat humilitas* (Prz 15,33). *Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Antoniego Troniny w 70. rocznicę urodzin* (red. M. Szmajdziński) (Częstochowa: Regina Poloniae 2015) 871-892.

